

Туга за справжнім

Студент філології столичного університету Василь Шкляр дебютував молодіжною повістю «Сніг», у якій були всі прикмети тодішньої (середина сімдесятих років минулого століття) літературної моди: трохи романтики, трохи книжкової мудрості, трохи молодечого позерства. Це було відлуння тих мотивів, які з'явилися в літературі після приходу в неї «шістдесятників» за часів «відлиги».

Шкляр і його літературні ровесники опинилися вже в інших політичних координатах — «відлига» скінчилася, почалися заморозки. Тодішні літературні прозеліти сумлінно наслідували «шістдесятників», але не могли (бо хто б їм дозволив?!) піти на цілковиту соціальну й громадянську відвертість.

Письменники — особливо ж молоді, сповнені творчого честолюбства — не можуть відкладати ідейно важливі задуми на далеке майбутнє, де будуть сприятливіші умови. Вони або емігрують в історичну, фантастичну чи іншу тематику, віддалену від сучасності, або ж удаються до езопівської мови. Кожен має можливість вибору щодо вибудови власної творчої біографії.

Василь Шкляр, якийсь час ступаючи в сліди Григора Тютюнника (це була його літературна «школа», і, до речі, дуже добра школа), дедалі помітніше виходив на свій самобутній шлях. «Ностальгія» («Спів Божої пташки») — особливо показовий у цьому розумінні епізод у літературній біографії Василя Шкляра. Це своєрідний прелюд у творчості прозаїка тютюнникової «школи» до нового Шкляра, який легко виходить за рамки цієї «школи» і знаходить нову стилістику. Його головний герой Микола Погорілий нагадує героя «Снігу», який подорослішав і опинився в нових часових реаліях. Так Шкляр мовби повернувся до себе після тривалої подорожі, в яку він вибирався за літературними студіями. (Принагідно скажемо, що в багатьох авторів виразно відчутна відсутність за ними таких подорожей-«шкіл» — у них немає ні стилю, ні художньої пластики, їм ніхто «не ставив руку». Хоча в основі мистецтва прози лежить віртуозне володіння ремеслом.)

«Ностальгія» — це туга під льодовиком стагнації за кращими часами. «Ностальгія» — це туга героя за повноцінним життям. «Ностальгія» — це один із діагнозів суспільства, в якому волею долі приречені існувати персонажі роману.

Читаючи пізніші твори Шкляра — «Ключ», «Кров кажана» («Нікуб»), «Елементал» («Самотній вовк»), — не можна не помітити їхньої генетичної спорідненості з «Ностальгією». У ній, хоч і в ембріональному вигляді, є чи не всі ідейні мотиви й стилістичні прийоми, з яких виростили ці романи. Тут і несподівані повороти сюжету (дефіцит української прози),

і демонізація певних явищ та персонажів, і щоразу надзвичайно цікава життєва історія, покладена в основу кожного твору. Шкляр — на подив цікавий оповідач. У нас так багато прісних і нудних нарацій, автори яких мовби заповзялися спростувати визначення прози як мистецтва слова. І якщо вже зайшлося про слово, то тут і дивовижне лексичне багатство, і яскрава, справді індивідуальна стилістика. У «табелі про ранги» стилістів української прози Шкляр — одна з давно визнаних констант. Від його текстів отримуєш буквально фізичну насолоду.

Хоч часові координати «Ностальгії» від нас віддалені, та, перечитуючи роман сьогодні, знову допевнюєшся у дивовижному феномені: справжні тексти мають у собі ті таїну і магію, які дозволяють їм не старіти.

А ностальгія супроводжує в цьому світі кожне покоління. Ностальгія за тим, як повинно бути в житті, а не як є. Ностальгія як заперечення. Як погук справжності. І все це виразно вилучує зі Шкляревої ностальгії.

*Михайло Слабошницький,
лауреат Національної премії
імені Тараса Шевченка*

I

Якось миті йому здалося, що будинок цей зовсім порожній, що в ньому немає живої душі, крім отої нещасної кицьки, яка без угаву кричить за стіною, — видно, господар виїхав з міста, а її, бідолаху, забув, покинув у поспіху напризволяще.

Микола почув той крик одразу, переступивши поріг своєї квартири і прислухаючись, чи вдома Софія, але на нього війнуло затхлою пусткою давно не провітрюваної оселі, перестояна тиша вкутала його, наче вата, і Микола завмер, коли крізь цю глухоту до нього пробився тонкий, щемливо-пронизливий голос:

— А-а-а... а-а-а...

Хто? Звідки?

Він спершу подумав, що десь у сусідів плаче дитина, а потім таки розібрав, що ні, то надривається кішка, і крик її, схожий на плач немовляти, зрушив у ньому тривогу, ще невиразну і кволу, але вже невідступну.

Усмішка, приготовлена для Софії, спала з лиця, як невдало причеплена маска, він пройшов на кухню, виклав на стіл пакунки, виставив у холодильник пляшки і знову завважив, яке мертве повітря у їхній квартирі — наче ніхто тут не жив, не дихав, не торкався цієї перетлілої тиші. Щоправда, у спальні

постіль була розібрана, на прим'ятій подушці лежала розгорнута книжка, і косметичне безладдя на трюмо підказувало, що все гаразд, усе тут, як і раніше.

Зрештою він здогадався, що Софія і досі не відчиняє кватирок, незважаючи на вперті поради радіо й телебачення, хоч сама працює на тому ж таки телебаченні, сама ж і готує ті оптимістичні прогнози в ефір. Ось незабаром прийде й сокорітима, як брала інтерв'ю в самого міністра і як той, сіромаха, приголомшений її вродою, шепнув не для преси, що скляночка доброго «Каберне» — це, звичайно, не порятунок від радіації, але й завадити не завадить.

Втім, спочатку Софія здивується, як це Микола опинився у Києві (не подзвонив, не попередив), заохкає, що лишив малого в селі на чужих людей, краще б узяв із собою, вона так скучає за Петрусем, за ними обома так сумує, що немає вже сил.

Софія справді розлучалася з ними тяжко, хоч їхали не за тридев'ять земель, та, коли поїзд рушив, Микола побачив крізь вікно вагона, як по її щоках, мов горох, покотилися сльози, і стислося серце від жалю до Софії, що от він їде, а вона, жінка, лишається тут. Сама залишається. Виходило, наче Микола її обхитрив, хоч і в думці такого ніколи не мав, усе вирішила Софія.

Так склалося.

За день до того, як grimнув Чорнобиль, Микола прийшов додому пізно вночі, прийшов веселий, сказав: — Все.

Софія сиділа на кухні в нічній сорочці, курила, не в затишжж, а так, щоб показати, що вона хвилюється,

жде, а він десь гуляє, однак не дорікнула Миколі й словом, навіть, здається, зраділа, що він у гуморі, підсів до неї погомоніти. Останнім часом у нього рідко з'являлось таке бажання, цілими вечорами просиджував у своїй кімнатині, щось там писав, мучився, а коли й виходив, то був, як хмара, мовчав, і те затише мовчання Софія зносила тяжче, аніж скандал.

Він і сам страждав від нього не менше, знав, що це зводить між ними ще більшу стіну, але й у словах не знаходив ради: минув для них той золотий час, коли можна говорити про дощ і про сніг, про моди і фільми, про снігову людину й солом'яного бичка, можна говорити, зазираючи одне одному в очі, не-сусвітні дурниці й знаходити в тому неабияку втіху.

А тоді, пізно вночі, він прийшов хмільний, веселий, сказав:

— Все!

— Що все? — спитала Софія.

— Я послав того самодура під три чорти.

— Шефа?

— Авжеж. Виказав усе, що про нього думав, і поклав на стіл заяву.

— Ти пішов з видавництва?

— Уявляєш, натрапляє він у рукописі на те місце, де чоловік купує цукерки «Пікова дама», викреслює навхрест, а мені погрожує доганою. Вгадай чому? — У Миколи був той вигляд, який Софія називала «равлик-павлик виставив різки».

— Гм... Дефіцитні цукерки?

— Я теж спершу подумав, що Лука Лукич засумнівався в правдивості такого факту. Але річ не в тому.

— «Пікова дама»... Щось пов'язане з картами?

— Та ні, — тішивсь Микола. — Ніколи не вгадаєш, я сам довго не міг второпати, де тут крамола.

— То де ж?

— А в цукерках!

— Ну, звісно. — Софія знизала плечима: заgrimів з роботи й гопки скаче. Загадки загадує.

— Виявляється, «Пікова дама» з лікером. А це, каже Лука Лукич, алкогольна пропаганда. У той час, каже, коли весь наш народ бореться із зеленим змієм... Ну, тут уже я не стримався, послав його...

— А сам куди? На кондитерську фабрику? Чи на лікєро-горілчаній? — зловтішно спитала Софія.

— А нікуди! — сказав він, вловлюючи розчарування в її голосі. І повторив дразливо: — Ні-ку-ди!

Софія змовчала. Знала, що зачепи його зараз за живе, і Микола знову заб'ється у свою мушлю, набере в рот води — не достукаєшся, не догукаєшся.

— Знаєш, що я написав у заяві? «Прошу звільнити мене з роботи. Я стомився».

— Це схоже на тебе.

Софія хотіла було взяти нову сигарету, але тут його долоня лягла їй на руку: не треба; і цей лагідний, примирливий жест її насторожив. Вона подивилася йому в очі й побачила, що радості там ні грамини, його сірі очі були сиві й сумні, як осінні дими. Де їй ділася дженджуристість — Микола притих, опустил плечі, але це була не та мовчазна похмурість, якою він одгороджувався від Софії, це був сум, відкритий для неї.

— Я справді стомився, — сказав він.

Софія мовчала, відчуваючи, що це тільки початок розмови.

— Стомився так жити. Не сердься на мене, але думаю, що якийсь час нам треба побути нарізно. Спочити одне від одного.

— Ми й так спочиваємо вже давно.

— Ні, ти знаєш, про що я кажу.

— Що ти надумав? — обережно спитала вона.

— Я поїду.

— Куди?

— В село, — сказав він.

— Надовго?

— Не знаю. Може, на місяць, може, на два. Врешті-решт, я ще не був у відпустці.

— Ти можеш взяти малого. Хай побігає на природі.

— Я не до матері їду.

— Не розумію.

— Я оце був у Стаха. У нього є хата над річкою. Там ніхто не живе. Тітка померла, а хату переписала на Стаха. Це кілометрів за триста від Києва. Саме те, що мені зараз треба.

— Не розумію, чому тобі не поїхати до матері. Узяв би малого, було б кому за вами доглянути.

— Ні, Соню, це дуже близько. І потім... я не гуляти їду. Звичайно, можна й порибалити, Стах каже, що там розкішна риболовля, але справа не в цьому.

— А в чому? — спитала Софія, і в її голосі забряжчали прискіпчиві нотки. — У тому, щоб далі від нас?

— Ні, — лагідно мовив Микола: було приємно, що її це не радує. — Мені треба сховатися десь у глухий куток. Хочу написати одну річ.

— Кіносценарій?

— Звідки ти знаєш? — Микола так здивувався, наче вона читала його думки. Однак усе було дуже просто.

— Ти викидаєш у сміття купи паперу. Я децю читала.

— Он як. Я радий, що ти така уважна до мене, — сказав він. Це була правда.

— Навіть те, що ти рвеш, мені дуже подобається. Але боюся, що кіностудія тільки висотає з тебе нерви. Сам знаєш, що то за контора.

— Знаю. Можливо, так і буде, як ти кажеш. Проте воно мене мучить, Соно. Ти розумієш?

— Добре, якщо тільки це, — мовила Софія, викликаючи його на одвертість, але Микола вів далі:

— До того ж вони схвалили мою заявку.

— Найчастіше все на цьому й кінчається.

— Так, але принаймні я отримаю чималий аванс, щоб кілька місяців не думати про шматок хліба. Я робитиму те, що хочу, зі спокійною совістю. Це головне.

— Спершу ти говорив про місяць-другий, а тепер про кілька?

— Не знаю, як воно вийде.

— Дивися, — кинула вона. — Діло твоє.

— Ти боїшся, що доведеться повертати аванс?

— Я не того боюся.

— Все буде добре, Соно.

— Чогось мені тривожно, — мовила Софія. — Розкажи мені про свій сценарій.

— Тобі справді цікаво?

— Дуже. Про що він?

— Про що? Про дерева... траву... любов...

— Гарно, — сказала Софія. — Це дуже гарно: про дерева, траву і любов. А якою буде вона?

— Хто?

— Та жінка. Якщо є любов, то мусить бути й жінка, правда ж?

— Звичайно. Вона буде схожа на тебе, — чудно всміхнувся Микола. — Темні очі, повні хтиві вуста...

— Які вуста?

— Чуттєві, — сказав він. — Жаль, що не знайдеш такої вродливої акторки.

— Жартуєш, — сказала Софія, не приховуючи задоволення. — А ти знаєш, який завтра день?

— Здається, п'ятниця.

— До чого тут п'ятниця? Я так і знала, що ти забудеш. Десять років, як ми з тобою зустрілися.

— Справді?

Він мав погану пам'ять на дати, і Софія завжди нагадувала йому про дні народження та маленькі ювілеї їхнього родинного життя. Одного разу, коли його допитував слідчий, перескакуючи з п'ятого на десяте, щоб заплутати і збити з пантелику, Микола не міг відповісти, коли він одружився. Сказав, що мусить подивитись у паспорт. Слідчий не витримав і зірвався на крик: «Перестаньте клеїти дурня!» Але то була правда: дня реєстрації шлюбу він не пам'ятав, як і не пам'ятав, якого числа зустрів Софію. Навіщо? Зате до найменших подробиць міг пригадати той день, той ласкавий квітневий день...

Микола саме виписався з лікарні, де пролежав більше місяця, і, коли вийшов надвір, перед очима попливли